

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

МИРОСЛАВ ПОПОВИЧ

ЧЕРВОНЕ СТОЛІТТЯ

ТОМ 3

ТРЕТЯ КРИЗА ЗАХІДНОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ — «ХОЛОДНА ВІЙНА»



ХАРКІВ
«ФЛІО»
2025

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Розділ 3

Третя криза західної цивілізації — «холодна війна»

Сполучені Штати спроможні гігантською мірою наростити навантаження, які будуть обтяжувати радянську політику, нав'язувати Кремлю набагато більшу поміркованість і обережність, ніж властива останнім рокам; таким чином можуть бути заохочені тенденції, які врешті-решт приведуть або до розвалу, або до поступового розмивання Радянської влади.

Джордж Кеннан, 1946

На жаль, всупереч тому, що тепер говорять про легендарну незалежність мислителів, жодна людська спроможність не є такою вразливою, як здатність мислити, тому набагато легше діяти в умовах тиранії, ніж мислити.

Ганна Арендт

Кожен народ має такий комунізм, на який він заслуговує.

Казімеж Метельські, 1958

Радянський тоталітаризм — головний ворог демократії

«Холодна війна»

У післявоєнний мир імперія Сталіна увійшла як потенційний військовий противник світової демократії і західної цивілізації. Переможців не судять, і керівники режиму намагались забути про відповідальність за поразки першого періоду війни та за ціну перемоги. Армія була овіяна славою Великої Перемоги, безглузда загибель мільйонів людей і страждання упродовж рядових трудівників фронту, тилу і «зони» набули вищого історичного сенсу. Сталінський режим, історичною місією якого стала вирішальна роль у війні з найнебезпечнішим ворогом цивілізації — фашизмом, тепер опинився на чолі всіх противників західної економічної, політичної та духовної культури. Вимальовувалася нова світова війна, найнищівніша і найнебезпечніша. Сталін не дуже крився з оцінками її перспективи. В присутності Джіласа він ще 1945 року оцінював можливу тривалість миру в 10–15 років; війна, отже, повинна була спалахнути десь в 1955–1960 роках.

Визначальною обставиною післявоєнної епохи була антикомуністична «холодна війна», що почалася ще до закінчення антифашистської Другої світової.

Сьогодні набуває чисто негативного значення вислів



Черчилль, Рузвельт і Сталін. Ялта, 1945

«Ялтинський світ», що символізує оцінку відомої зустрічі Великої трійки як поділ світу між супердержавами і як капітуляцію Заходу перед Сталіним. Це чисто пропагандистська й ідеологічна оцінка, що ігнорує тодішню реальність. Ідея укладення подібної угоди з СРСР виникла на самому початку історії Великої коаліції, в 1941 році, у лідерів англійських консерваторів; альтернативою була б координація зусиль без планів післявоєнного устрою, в розрахунок на те, що в кінці війни все залежатиме від воєнної долі. Однак Черчилль дійшов цілком правильного висновку, що краще наперед спільно зі Сталіним зумовити деякі позиції, на яких можна буде намагатися зупинити комуністів в разі їх переможного наступу. Передусім це стосувалося Польщі, уряд якої не капітулював 1939 року, продовжував опір (маршал Ридз-Смігли залишився в підпіллі і помер у Варшаві) і мав офіційне місцеперебування в Лондоні. Англія, прекрасно розуміючи, що Сталіна ніщо не зупинить, якщо Червона Армія вступить на польську територію, мала проте всі юридичні підстави для захисту прав законного польського уряду. Драматична історія утвердження комунізму в Польщі аж ніяк не є свідченням хибності англо-американської «ялтинської» політики — Захід зробив усе можливе, щоб принаймні зберегти за партіями польської демократії якісь міністерські портфелі. Однак Центральна і Східна Європа, визволена радянськими військами від панування Німеччини, впродовж 1946–1948 років повністю опинилася під контролем Кремля, що неважко було передбачити від початку Великої коаліції. У всякому разі Англії ціною великих зусиль вдалося відстояти Грецію, щоб зберегти хоча б плацдарм на Балканах; Сталін робив спроби всупереч домовленостям оволодіти ситуацією і тут, але проковтнув поразку комуністичного партизанського руху генерала Маркоса — саме завдяки попереднім домовленостям. В 1945–1947 роках Англія надавала Греції і Туреччині велику матеріальну допомогу.

Тільки коли вона виявилася неспроможною нести цей тягар, президент Трумен оприлюднив свою доктрину, проголосивши обидві країни опорою демократії на південно-західних кордонах сфери впливу СРСР і зобов'язавшись від імені Сполучених Штатів допомагати їм.



Президент США
Гаррі Трумен
говорить свою
історичну промову

Захід активно готувався до можливого військового конфлікту з СРСР¹. Ще 6 січня 1945 року, тобто під час війни і за життя Рузвельта, Об'єднаний розвідувальний комітет (ОРК) — підрозділ Об'єднаного комітету начальників штабів (ОКНШ), очолюваного адміралом Легі, — представив аналітичний документ «Можливості і наміри СРСР в післявоєнний період», в якому прогнозував, що СРСР буде віддавати вищий пріоритет економічним проблемам і обмежиться класичною метою створення поясу безпеки навколо своїх кордонів, по можливості уникаючи міжнародних конфліктів (документ ОРК 80). В документі ОРК 250/1 від 31 січня 1945 року підтверджується погляд, що СРСР приблизно до 1952 року буде уникати конфлікту з Великобританією і США, оскільки у нього немає ресурсів і можливостей вести авантюристичну політику і навіть гонку озброєнь з країнами Заходу. Однак, в документі ОКНШ 1545 від 9 жовтня 1945 року говориться, що СРСР має можливість захопити всю Європу «зараз або до 1948 року» силами 40 дивізій, а також включити у свою сферу впливу Туреччину й Іран. В Азії СРСР має можливість захопити Китай.

Всі ці оцінки можна вважати слушними. Щоправда, вторгнення в Європу в Кремлі не планувалось, але у військовому

¹ Цитовані нижче опубліковані в США документи стали відомі в СРСР завдяки публікації Л. Безименського і В. Фаліна «Кто развязал «холодную войну»...» // Правда. — 1988. — 29 серпня.

відношенні було цілком можливим, і Заходу тоді нічого було б протиставити Радянській Армії.

Експерти адмірала Легі оцінювали перспективи подолання Радянським Союзом свого відставання в такий спосіб:

а) втрати в людських ресурсах та руйнація промислового потенціалу потребуватимуть 15 років відбудови;

б) відсутність сучасних технічних сил можна буде подолати за 5–10 років;

в) відсутність стратегічних військово-повітряних сил — за такий самий час;

г) відсутність військово-морського флоту — за час ще довший, 15–20 років;

г) поганий стан транспорту — за 10 років;

д) вразливість нафтових джерел та військово-промислових центрів СРСР для авіації залишиться назавжди;

е) на підготовку атомної бомби СРСР давалось 5–10 років, припускалось, правда, і менше;

є) опір в окупованих країнах буде подолано за 5 років;

ж) чисельна воєнна слабкість на Далекому Сході, особливо щодо ВМС, може бути подолана за 15–20 років.

Як видно, у великому наближенні розрахунки були вірними, але можливості Сталінського тоталітарного режиму американські експерти недооцінили.

5 березня 1946 року Черчилль виступив із своєю відомою промовою в м. Фултоні (США), де вперше сказав про «залізну завісу». Більш ґрунтовним, ніж яскрава пропагандистська промова колишнього прем'єра Великобританії, був аналіз ситуації Дж. Кеннаном. Посол США в Москві, знавець Росії Джордж Кеннан надіслав 22 лютого 1946 року до Білого дому телеграму в 8 тис. слів. Кеннан наполягав на тому, що СРСР прагне «зруйнувати гармонію нашого суспільства», спираючись на «глибокий і потужний потік російського націоналізму». Він закликав показувати справжнє обличчя тоталітарного

режиму і звести всілякі стосунки з ним до мінімуму. Згодом, після повернення до США, Кеннан опублікував під псевдонімом «містер Х» статтю в журналі «Форін афферс», де виклав стратегію «холодної війни». Ще раз процитуємо передбачення Кеннана: «Сполучені Штати спроможні гігантською мірою наоростити навантаження, які будуть обтяжувати радянську політику, нав'язувати Кремлю набагато більшу поміркованість і обережність, ніж властива останнім рокам; таким чином можуть бути заохочені тенденції, які врешті-решт приведуть або до розвалу, або до поступового розмивання Радянської влади». Наведений план-прогноз Кеннана можна вважати найбільш глибоким формулюванням антикомуністичної стратегії американської демократії, але він абсолютно не бачить конкретних шляхів «розмивання» і «розвалу».

Здавалося, єдиним способом подолання загрози російського тоталітаризму залишається війна.

Війна проти світового комунізму і його оплоту — СРСР — визначалась як «війна з ідеологічних мотивів» (документ ОКНШ від 9 квітня 1947 року). Меморандум РНБ 7 (березень 1948 року) говорив про керівну роль США в «організації все-світнього контрнаступу в ім'я мобілізації і зміцнення наших власних сил і антикомуністичних сил нерадянського світу, а також підризу могутності комуністичних сил». Директива РНБ 20/1 від 18 серпня 1948 року рекомендувала шляхом «балансування на грані війни» досягти «відкидання радянської влади», перетворення СРСР на утворення, «слабке в політичному, воєнному і психологічному відношенні порівняно з зовнішніми силами, що знаходяться поза межами



Випробовування атомної бомби.
Лас-Вегас, 1945

його контролю». У випадку, коли комуністична влада все ж уціліє на значній території, директива планувала пред'явити їй вимоги воєнно-політичного характеру, які забезпечили б її тривалу військову «безпомічність», і вимоги економічного характеру, які викликали б істотну економічну залежність. «Всі умови мають бути жорсткими і принизливими для комуністичного режиму. Вони можуть нагадувати Брест-Литовський мир 1918 року».

4 вересня 1945 року ОРК в меморандумі за № 329 ставив завдання відібрати 20 найважливіших цілей для атомного бомбардування на території СРСР. 19 вересня 1945 року ОКНШ дійшов висновку про неминучість вибору стратегії *першого, превентивного, випереджуючого удару*. Впродовж 1946–1949 років будуються конкретні плани з визначенням все нових баз, із яких наносяться все потужніші атомні удари, — «Пінчер» (1946), «Бройлер» (1947), «Граббер», «Еразер», «Даблстар», «Гафмун», «Фролік», «Інтермеццо», «Флітвуд», «Сіззл» (1948), «Дропшот» та «Оффтекл» (1949). В плані «Дропшот» атомному удару підлягає вже 200 цілей в 100 містах, на що планується витратити 300 атомних і 29 тис. тонн звичайних авіаційних бомб, щоб знищити 85% промисловості, та ще 75–100 атомних бомб для знищення радянської авіації на аеродромах. Повна готовність до такої великої війни передбачалась планом «Дропшот» на початок 1957 року, а до того йшлося про використання підривних елементів, таємну організацію масових хвилювань і збройних заворушень.

Істотно, що ідея превентивного атомного удару по СРСР впродовж післявоєнного десятиліття була відкрито прийнята в Сполучених Штатах. Згаданий Джордж Кеннан говорив: «Ми базуємо нашу оборонну структуру на атомній зброї і маємо намір першими використати її»². США завжди були готові першими використати атомний удар для досягнення перемоги на

² Иванов Р. Дуайт Эйзенхауэр. — М., 1983. — С. 151.

ранньому етапі війни проти СРСР, як говорилося в директиві Ради Національної Безпеки 68 від 14 квітня 1950 року. А, отже, були політичні сили і військові кола, які цілком серйозно планували атомний апокаліпсис, не уявляючи, що це було б кінцем і світової цивілізації.

З часом постало питання і про політичне рішення з приводу застосування атомної бомби. 30 вересня 1950 року президент Трумен відкрито заявив, що розглядається питання про нанесення атомного удару в Кореї. Хвилювання, що почалося у світі після цієї заяви, змусило США відступити, але проблема залишалась відкритою.

Генеральські плани чисто військового характеру можуть сьогодні викликати хіба що сміх. В документі об'єднаного командування 496/1 визначаються окупаційні сили на випадок війни: для приборкання Москви — дві дивізії і дві авіагрупи, в Ленінград, Київ, Архангельськ, Мурманськ, Горький і т. д. — по одній дивізії, всього 22 дивізії і 22 авіагрупи.

Плани військових та радикальних політиків, на превелике щастя для людства, не були реалізовані, хоча важко оцінити, наскільки ризикованими були реальні ситуації балансування демократичного і тоталітарного світів на грані війни. Готовність військово-політичних лідерів західних демократій до масового убивства 65 мільйонів людей — а саме так визначались можливі жертви Радянського Союзу після превентивного атомного удару — сама по собі є ганьбою для Заходу, оскільки немає такої мети, яка б виправдовувала подібні заходи.

Враховуючи надзвичайно великий ступінь ризику, президент США вимагав переваги в атомній зброї не менш ніж 10:1. Такої переваги НАТО добитися ніколи не вдавалось, і це було головним фактором, який стримав збройний конфлікт.

В перше повоєнне десятиріччя у військовому керівництві Сполучених Штатів — основного воєнно-політичного



Джордж Маршалл

гаранта західної цивілізаційної системи — головні посади обіймають військові діячі Другої світової війни: адмірал Легі, генерали Маршалл, Ейзенгауер, Макартур, Бредлі та інші. Саме Джордж Кетлетт Маршалл був правою рукою Рузвельта у військових справах як начальник об'єднаного комітету штабів, і президент виявив певний егоїзм, не його, а Ейзенгауера призначивши командуючим збройними силами вторгнення.

Маршаллу належить і найважливіша післявоєнна ініціатива в зовнішній політиці США, в час його перебування на посту державного секретаря, — відомий «план Маршалла», проведений в життя в 1947–1952 роках. Вплив Ейзенгауера у військово-політичних колах був дуже значним, і ще перед виборами 1948 року Трумен пропонував йому виставити свою кандидатуру в президенти від демократичної партії. Якщо колишній начальник Ейзенгауера, командуючий військами США в Тихому океані генерал Макартур був відомим «яструбом» і прихильником використання атомної зброї за перших же ускладнень, то «Айк» не вірив у реальність небезпеки глобального російського нападу і був дуже обережний щодо превентивного атомного удару. Крім політичного реалізму тут діяв і чистий розрахунок: у Сполучених Штатах тоді не було атомного арсеналу, достатнього для того, щоб швидко виграти війну. Стримана і скептична оцінка Ейзенгауером загрози, створюваної воєнною імперією Сталіна, особливо показова у світлі тієї паніки, яка охопила Захід після звісток про те, що СРСР з 1949 року має атомну зброю.

Чи плани Сталіна були розраховані в рамках малої, європейсько-континентальної стратегії, чи вони мали максимальське, глобальне спрямування? Мається на увазі аналогія

з двома стратегіями Російської імперії та двома стратегіями, між якими вибирав Сталін у передвоєнні роки. Чи така аналогія взагалі припустима, якщо йдеться про післявоєнне десятиріччя? Оскільки в «холодну війну» світ вступив уже в атомну еру і оскільки СРСР створив власну атомну зброю і працював над водневою бомбою, можна думати, що питання тим самим зняте: третя світова війна мусила використовувати всю найновітнішу техніку і мати глобальний характер.

Сталін в останні роки свого життя ставився до глобальної термоядерної війни лише як до віддаленої перспективи. В 1946–1949 роках могло здаватися, що СРСР зосереджений на часткових континентальних задачах, серед яких, крім закріплення в Центральній Європі і на Балканах, можна виділити Іран, Туреччину, Китай. Найбільше нагніталася обстановка саме в Європі і саме навколо Берліна і Німеччини в цілому. Найвищого рівня напруження в Європі досягло в часи блокади Берліна з 24 червня 1948 року по 4 травня 1949 року. Здавалося, в серці Європи ось-ось спалахне воєнний конфлікт. Утворення НАТО 4 квітня 1949 року було найважливішою реакцією Заходу на це нагнітання воєнної напруженості.

Однак, це був блеф. Удар Сталін наніс не в Європі. В ті дні жовтня 1949 року, коли комуністичний блок урочисто проголосив утворення Німецької Демократичної Республіки, набагато важливішим було майже одночасне проголошення Китайської Народної Республіки. Сталін в Берліні погрожував війною, щоб відволікти увагу Заходу від



Народно-визвольна армія Китаю
входить у Пекін

Китаю. Завдяки розвідці Сталін знав, що Захід не має сил для нанесення атомного удару в двох місцях одночасно.

Розгром режиму Чан Кайші і перемога комуністів у Китаї були колосальним успіхом СРСР. А 24 червня наступного року почалася війна в Кореї, озброєні і навчені СРСР війська Корейської Народно-Демократичної Республіки вторглися на територію Корейської Республіки, війна ледве не переросла у світовий ядерний конфлікт. Армія Кім Ір Сена дійшла до південних берегів півострова, потім війська США врятували Південну Корею від повного розгрому і дійшли до річки Ялу на півночі, потім китайські «добровольці» відновили status quo. Світ повернувся до вихідної точки, на якій він тепер, користуючись термінологією Джона Фостера Даллеса, «балансував на грані війни».

Перемога комуністів в Китаї і наступ КНДР в Кореї змусили по-новому подивитись на ситуацію в Азії. Одразу за кордонами Китаю починалися території, де постріли не змовкали з часів Другої світової війни. В Філіппінах, яким США надали незалежність, війна керованої комуністами партизанської армії Хукбалахап проти уряду закінчилась поразкою комуністів тільки 1954 року. В Індонезії повстання комуністів проти націоналістичного уряду, який ще 1945 року виборів (діючи разом з комуністами) незалежність від Голландії, продовжувалось до кінця 1948 року, але і після загибелі вождів комуністичної армії ситуація залишалась нестабільною. Нарешті, повстання комуністів у В'єтнамі закінчилось 1954 року поразкою французів у Дьєн Б'єнфу, після чого у війну поступово вступають Сполучені Штати Америки. Характерно, що в цей Сталінський період комуністи у всьому азійському регіоні не розчиняються в місцевих націоналістичних рухах і не полишають прагнень відтіснити націоналістів від керівництва боротьбою за національну незалежність. Ця політика заповідана Сталіним ще за двадцять років до того. «...Жовтнева революція відкрила

нову епоху, епоху *колоніальних* революцій, що проводяться в *пригноблених країнах* світу в союзі з пролетаріатом, під керівництвом пролетаріату. ...Раніше “прийнято було” думати, що єдиним методом звільнення пригноблених народів є метод *буржуазного націоналізму*... Тепер цю легенду слід вважати спростованою»³. Як і в часи боротьби проти «правого ухилу», Сталін не збирався віддавати справу «визволення пригноблених народів» в руки «буржуазного націоналізму».

Стратегія Сталіна в колоніальній периферії світу спирається на малоперспективні, як виявилось згодом, комуністичні сили і тому залишається обмеженою частковими задачами. Вона може добитися успіхів там, де раптом будуть зосереджені всі воєнні зусилля; але це вже не стратегія «світової революції», навіть в обмеженому Азією гігантському регіоні планети. Це — серія конкретних операцій російської комуністичної Великої Держави, кожна з яких спирається на матеріальну військову силу, використовуючи, звичайно, ідеологічний революційний ентузіазм.

Орієнтуючись на перспективу торжества російського комунізму у світовому масштабі, Сталін здійснював характерну для цього обережного хижака стратегію «часткових операцій» в найслабших для Заходу ланках, щоб знекровити і послабити противника в його вразливих місцях.

Стратегію чи тактику? З точки зору самого Сталіна, принаймні його поглядів 1924 року, — тактику. Стратегія з Жовтневого перевороту вважалась незмінною. Ось як визначав її Сталін в лекціях, прочитаних у Свердловському університеті і опублікованих у квітні-травні 1924 року в «Правді»: «Наша революція пережила вже два етапи і вступила після Жовтневого перевороту в третій етап. Відповідно до цього мінялася стратегія. ...Третій етап. Почався він після Жовтневого перевороту. Мета — зміцнити диктатуру пролетаріату в одній

³ Сталин И. Вопросы ленинизма: 11-е изд. — М., 1952. — С. 186.

країні, використовуючи її для подолання імперіалізму в усіх країнах. Революція виходить за рамки однієї країни, почалась епоха світової революції. Основні сили революції: диктатура пролетаріату в одній країні, революційний рух пролетаріату в усіх країнах. Головні резерви: пролетарські і дрібноселянські маси в розвинутих країнах, визвольний рух в колоніях і залежних країнах. Напрямок основного удару: ізоляція дрібнобуржуазної демократії, ізоляція партій II Інтернаціоналу, що являють собою основну опору політики угоди з імперіалізмом. План розташування сил: союз пролетарської революції з визвольним рухом колоній і залежних країн»⁴. Працею «Про основи ленінізму» відкривалися всі 11 видань збірника «Питання ленінізму», що підкреслювалося і при перевиданні її в шостому томі «Творів» Сталіна⁵.

Те, що було насправді дуже крутими поворотами в політичному курсі, самому Сталіну видавалося лише зміною тактики. Головним ворогом для нього залишалася демократія і її політична опора в масах — соціал-демократичні партії. Проте, серйозних надій на «пролетарську революцію» в Західній Європі він уже давно не покладав. Реальні розрахунки можна було ґрунтувати лише на «світовому селі», і глобальна стратегія обережного просування до світового панування будувалась на окремих проривах на культурно-політичній периферії світу. Китайський варіант мав бути зразковим, оскільки він сполучав «визвольний рух колоній та залежних країн» з комуністичним, а не націоналістичним керівництвом.

Як і тоді, так і в вісімдесяті роки люди на Заході, що планували «холодну війну», мали рацію в одному: тільки згубне для економіки СРСР військово-технічне змагання призвело за сорок шість років до краху комунізму. Але сталося це, на щастя, зовсім не так, як ввижалося тодішнім політикам і військовим

⁴ Сталин И. Вопросы ленинизма. 11-е изд. — С. 56.

⁵ Сталин И. Сочинения. — М., 1947. — Т. 6. — С. 405.

Заходу. І великий радянський дисидент Андрій Сахаров не покався з приводу того, що сприяв створенню могутнього ядерного потенціалу СРСР. Тому що воєнна перемога США над комунізмом була б такою ж згубною для цивілізації, як і перемога комуністичного тоталітаризму; вона породила б не тільки «ядерну зиму», але й нечуване поправіння й озлоблення Заходу, що звело б нанівець плоди перемоги демократії. Яскраво висловив це один із най-



Дуайт Ейзенгауер

розумніших генералів і найрадикальніших антикомуністів Америки Дуайт Ейзенгауер у перший рік свого президентства, в промові 4 вересня 1952 року в Філадельфії: «Тільки поразка, понесена в сучасній війні, може бути жахливішою, ніж одержана в ній перемога. Єдиний шлях до перемоги в третій світовій війні — це її попередження»⁶.

Якщо визначати координати прогресу, то, хоч як це парадоксально, все відчутніший *військовий баланс сил демократії і тоталітаризму виявився гарантією виживання людства*, і робота радянських вчених і гуманітаріїв на військовий потенціал тоталітарної держави — СРСР — об'єктивно не була зрадою ні їх національних зобов'язань, ні їх загальнолюдських гуманістичних переконань, хоча й повинна була породжувати глибоку внутрішню роздвоєність.

Драматизм ситуації особливо яскраво виявився в роботі вчених різних країн над ядерною зброєю. Частина вчених-атомників ще в роки війни намагалася поставити роботу над атомною бомбою під фактичний міжнародний контроль наукового співтовариства. Цим зокрема пояснюється позиція Нільса Бора, Лео Сілларда, Енріко Фермі, самого Альберта Ейнштейна та інших фізиків, що значною мірою уможливила

⁶ Иванов Р. Дуайт Эйзенхауэр. — М., 1983. — С. 144.



П. Л. Капица

проникнення істотних наукових таємниць в середовище радянських атомників. Згадані вчені були категоричними противниками чиєї б не було монополії на секрети атомної зброї, а деякі з фізиків пішли — з ідейних міркувань! — на співробітництво з радянською розвідкою і крадіжку військових таємниць. Протилежну позицію займав, наприклад, Теллер.

В СРСР такі ініціатори розробки атомної зброї, як В. І. Вернадський, А. Ф. Йоффе, П. Л. Капица, належали саме до тих вчених, які — можливо, наївно за тих умов — прагнули залишити атомну зброю під контролем наукової громадськості, тоді як молодий Курчатов не мав жодних гуманістичних ілюзій і був гарячим прихильником комуністичної бомби. Саме в цьому була засада суперечностей між науковим керівником атомного проєкту Капицею та державним контролером та організатором робіт по проєкту Берією. Характерно, що Сталін, приймаючи відставку Капици, попередив Берію, що опального фізика він йому «не віддасть». Сталін відчував, що неприємність із Капицею може перерости на серйозне протистояння з науковою елітою, значущість якої в атомному проєкті він оцінив цілком адекватно. Зрештою, Берія був дбайливим господарем «проєкту № 1» і добре опікувався зайнятими в ньому інженерами і вченими.

Цей потаємний конфлікт пізніше знайшов продовження в конфлікті Сахарова з Хрущовим, а потім і з усім комуністичним керівництвом, що відіграв значну роль уже у формуванні політичної опозиції в СРСР.

Як історичний курйоз можна відзначити, що в створенні радянської атомної бомби велику роль відіграв українець В. І. Вернадський, а американської — українець Джордж (Георгій) Кістяківський, син Богдана Кістяківського, доброго

знайомого, колеги і однодумця Вернадського. На Джорджа Кістяківського намагалися вплинути радянські розвідники, але з цього нічого не вийшло. Син самого Вернадського, теж Джордж (Георгій) і теж професор одного з американських університетів, був відомим істориком, євразійцем і антикомуністом.

Рівновага в можливостях знищити цивілізацію — вкрай небезпечна і хистка умова мирного співіснування, а коли параноїдальним диктаторам належить безконтрольна влада в супердержаві, все щохвили висить на волоску. Без перебільшень можна сказати, що людство чудом пережило середину ХХ століття.

Метафізика часу

Західноєвропейські філософи виявляють певну самонадіяність в оцінці загального значення своєї діяльності. Обговорення в університетських аудиторіях, у своїй фаховій спільноті, в книгах, статтях, на багатолюдних міжнародних конгресах і вузьких семінарах філософської проблематики сучасності для них є справжнім рухом епохи, — рухом філософської свідомості суспільства, а, отже, і самого суспільного буття, оскільки свідомість від буття невіддільна і є його концентрованим виразом. Так уявляв собі справу Гегель, так уявляв її і Гуссерль. Враховуючи, що обидва вони залишалися мислителями, які формували філософський дискурс століття, можна зрозуміти слова Жака Дерріда: «Для Гуссерля, як і для Гегеля, розум є історією і *не існує іншої історії, крім історії розуму*»⁷ (курсив мій. — М. П.).

⁷ Дерріда Жак. Цілі людини // Після філософії: кінець чи трансформація? — К., 2000. — С. 126.

ЗМІСТ

Розділ 3

ТРЕТЯ КРИЗА ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ — «ХОЛОДНА ВІЙНА»

Радянський тоталітаризм — головний ворог демократії.	5
«Холодна війна»	5
Метафізика часу	19
Класична система тоталітарного контролю і її перші тріщини	46
Наближення комуністичного режиму до нацистської моделі	78
Так що ж таке тоталітарний режим	103
Антикомунізм як ідеологія і політика: підсумки першого десятиліття	117
Розклад радянського тоталітаризму	133
Диктатура Хрущова	133
Розвиток некомуністичної свідомості в СРСР	160
Маоїстська альтернатива російському комунізму	189
Політична природа епохи Брежнєва — Андропова	207
Національне питання в країні «розвинутого соціалізму». Росія і Україна	254
Похід «світового села»	287
Японія міняє культурні стандарти	287
Марксизм по-китайськи чи Китай по-марксистськи?	300

«Культурна революція»	321
«Неприєднані країни» та Індія.	342
Латиноамериканський революційний варіант	366
«Світ ісламу» і Захід: цивілізаційний розлам?	396
Арабський світ: національні, релігійні і соціальні орієнтації	422
Євреї: в Ізраїлі і поза Ізраїлем	467
Постмодерн: метафізика і політика	482
Привиди Маркса	514
«Перестройка»	536
Горбачов та інші	536
«Перебудова» і «прискорення»	547
Просто «перебудова», без «прискорення»	557
Перебудова над прірвою	572
ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ	603